

Na⁺/H⁺ ANTIPOORT U BAKTÉRIÍ A ARCHAEBAKTÉRIÍ

ALAN MAJERNÍK a PETER ŠMIGÁŇ

Ústav biochémie a genetiky živočíchov, Slovenská akadémia vied, 900 18 Ivanka pri Dunaji, Slovenská republika

Došlo dňa 14.XI. 1996

Obsah

1. Obeh Na⁺ a H⁺ cez membránu a úloha Na⁺/H⁺ antiportera
2. Na⁺/H⁺ antiport u *E. coli* ako model pre bunky so sekundárnym Na⁺ cyklom
  - 2.1. Dva Na⁺/H⁺ antiportery u *E. coli*
  - 2.2. „Snímač sodných iónov“ a „pH snímač“
Regulácia exprese a aktivity NhaA
  - 2.3. Fyziologický rámec dvoch Na⁺/H⁺ antiporterov u *E. coli*
3. Na⁺/H⁺ antiporter u extrémofilov
  - 3.1. Na⁺/H⁺ antiporter umožňuje alkalofilným baktériám prežívať pri pH 11
  - 3.2. Na⁺/H⁺ antiporter u extrémnych halofilov
4. Baktérie s primárnym cyklom sodných iónov na membráne
  - 4.1. Na⁺/H⁺ antiporter u morských a halofilných baktérií
  - 4.2. Na⁺/H⁺ antiporter u fermentatívnych anaeróbných baktérií
  - 4.3. Reverzibilné primárne pumpy sodných iónov sa u metanogénov prelínajú s reverzibilným Na⁺/H⁺ antiportom
5. Čo napovedajú sekvencie génov pre Na⁺/H⁺ antiportery
6. Dogmy a skutočná „mechanika“ bakteriálnej energetiky

1. Obeh Na⁺ a H⁺ cez membránu a úloha Na⁺/H⁺ antiportera

Obeh protónov a sodných iónov cez biologické mem-

brány patrí k základným vlastnostiam živých buniek¹, ktorých snahou je udržať si konštantné vnútrobunkové pH a nižšiu vnútrobunkovú koncentráciu Na⁺ ako je mimobunková². Dnes sa všeobecne prijíma, že protóny fungujú ako spriahajúce (coupling) ióny, ktoré spriahajú exergonické membránové procesy s procesmi endergonickými³. Výsledky experimentov v osemdesiatych a začiatkom deväťdesiatych rokov potvrdili, že u baktérií je popri H⁺ aj Na⁺ hlavným spriahajúcim iónom v bioenergetických membránových procesoch³⁻⁵.

Univerzálnym bunkovým zariadením, ktoré spája obeh protónov a sodných iónov je Na⁺/H⁺ antiporter. Na⁺/H⁺ antiporter je umiestnený ako integrálny membránový proteín, ktorý katalyzuje výmenu protónov z jednej strany membrány za sodné ióny (v mnohých prípadoch aj za ióny Li⁺) nachádzajúce sa na opačnej strane, pričom funguje ako sekundárna pumpa. Energiu na osmotickú prácu (prenos jedného z iónov proti koncentračnému gradientu) získava transportom druhého z iónov v smere koncentračného gradientu. Ak sa stechiometria Na⁺/H⁺ výmeny rovná 1 (antiporter vymieňa 1 mol Na⁺ za 1 mol H⁺), antiporter je elektroneutrálny. Ak je však pomer Na⁺/H⁺ väčší, prípadne menší než 1, cez membránu sa prenáša elektrický náboj. V takomto prípade ide o elektrogénny chod výmeny. To znamená, že membránový potenciál ($\Delta\psi$) môže brzdiť alebo zosilňovať elektrogénnu Na⁺/H⁺ výmenu.

Na⁺/H⁺ antiporter má schopnosť udržiavať sekundárny Na⁺ cyklus alebo sekundárny H⁺ cyklus, v prvom prípade prenáša Na⁺ von z bunky a recykluje protóny späť do cytoplazmy, v druhom prípade prenáša H⁺ a recykluje Na⁺ ióny⁶.

U väčšiny baktérií sa Na⁺/H⁺ antiporter zúčastňuje pH homeostázy a transportu Na⁺ von z bunky, pričom vytvára elektrochemický gradient Na⁺, ktorý slúži ako hnacia sila pre mnohé transportné systémy². U baktérií, ktoré tvoria na membránach primárny protónový cyklus zároveň s primárnym cyklom sodných iónov, môže Na⁺/H⁺ antiporter zohrávať mimoriadne dôležitú úlohu ako energetický prepojenie medzi procesmi závislými na obehu Na⁺ a procesmi závislými na obehu H⁺ (ref. 7).

Prvýkrát postuloval existenciu a navrhol možnú kľúčovú bioenergetickú funkciu Na⁺/H⁺ antiportu u baktérií

v roku 1968 Mitchell⁸. Uvažoval o tom, že Na⁺ ióny by využitím ApH mohli byť prostredníctvom Na⁺/H⁺ antiporteru pumpované z bakteriálnej bunky na tvorbu rozdielnej koncentrácie Na⁺ (ApNa). Pri poklese aktivity generátorov ApH by antiporter mohol vytvárať ApH cez membránu vstupom Na⁺ do bunky prostredníctvom Na⁺/H⁺ antiporteru (pracujúcom v opačnom smere). Bunky by tak boli schopné pomocou ΔpNa pufrovať protónový potenciál.

Z hľadiska obehu Na⁺ a H⁺ môžeme bunky rozdeliť do troch skupín: na bunky, ktoré i) energizujú membrány primárnym cyklom H⁺ (Na⁺ cyklus je sekundárny) ii) energizujú membrány primárnym cyklom Na⁺ (H⁺ cyklus je sekundárny) iii) vytvárajú na membránach primárny cyklus H⁺ spolu s primárnym cyklom Na⁺.

Po prvýkrát bol bakteriálny Na⁺/H⁺ antiporter popísaný u *Streptococcus faecalis* Haroldom a Papineauom⁴³ v roku 1972 a o dva roky neskôr u *E. coli* Westom a Mitchellom⁴⁴. Dodnes bol Na⁺/H⁺ antiporter nájdený a charakterizovaný u neutrofilov¹, alkafilov²², halofilov³⁰ ako aj u archaebaktérií^{24,38}. Dosiaľ je známy iba jediný druh baktérie, *Clostridium fervidus*, u ktorého sa nepodarilo dokázať Na⁺/H⁺ antiporter⁹.

2. Na⁺/H⁺ antiport u *E. coli* ako model pre bunky so sekundárnym Na⁺ cyklom

E. coli je neutrofilná baktéria, ktoré za optimálnych podmienok tvorí na membráne primárny protonový cyklus. Na prenos niektorých zdrojov uhlíka do bunky (glutamátu, prolinu, serínu a melibiózy) používa transportné systémy poháňané gradientom Na⁺ iónov¹⁰. Vhodný medzičlánok oboch spomínaných procesov je Na⁺/H⁺ antiporter, ktorý premieňa primárny protónový gradient na sekundárny gradient Na⁺. Prítomnosť Na⁺/H⁺ antiporteru tak môže spíňať dve hlavné potreby bunky: zbavuje bunku nadbytočného Na⁺ a zároveň generuje hnaciu silu na transport spomenutých substrátov.

Napriek tomu, že Na⁺/H⁺ antiporter bol u *E. coli* popísaný a čiastočne charakterizovaný už v sedemdesiatych rokoch, pokusy priamo biochemicky charakterizovať izolovaný proteín v osemdesiatych rokoch neboli úspešné⁶. Dôvod bol prostý; Na⁺/H⁺ antiporter u *E. coli* tvorí menej než 0,2 % membránových proteínov, čo je ekvivalent asi 500 kópií na bunku¹. Z týchto dôvodov sa začalo uvažovať o využití genetického prístupu. Tsuchiyaovi, Wilsonovi a spolupracovníkom sa podarilo vyizolovať mutanta, ktorý zniesol koncentrácie Li⁺ toxické pre divý kmeň (Li⁺ ióny

inhibujú melibiózový transportér a zároveň inhibujú aktivitu pyruvát kinázy)⁶. Tento mutant niesol najmenej dve mutácie, z ktorých jedna modifikovala melibiózový transportér, takže mohol kotransportovať melibiózu s Li⁺ aj s Na⁺. Druhá mutácia zvýšila aktivitu Na⁺/H⁺ antiporteru a umožňovala mu vo zvýšenej miere transportovať toxické Li⁺ ióny von z bunky. Využitím tohto mutantu sa podarilo naklonovať gén pre Na⁺/H⁺ antiporter - *nhaA*, ktorý bol zodpovedný za rezistenciu voči toxickým koncentráciám Li⁺ (ref. ⁶). Rastové pokusy ukázali, že mutant Δ*nhaA* rastie v takom istom pH rozmedzí ako divý typ, ak rastové médium obsahuje iba nízku koncentráciu Na⁺. Na druhej strane, Δ*nhaA* je výrazne citlivý na vyššie koncentrácie Li⁺ a Na⁺, pričom citlivosť na sodné ióny sa so vzrastajúcim pH zvyšuje¹. Pokusy s membránovými vezikulami z tohto mutantu odhalili druhý systém na Na⁺/H⁺ výmenu u *E. coli*, ktorý bol označený ako NhaB. Neskôr pripravené mutanty Δ*nhaB* a Δ*nhaA*Δ*nhaB* ukázali, že *E. coli* nemá žiaden ďalší špecifický Na⁺/H⁺ antiporter¹.

2.1. Dva Na⁺/H⁺ antiportery u *E. coli*

Oba spomínané antiportery sa dajú geneticky a kineticky odlíšiť. Bolo určené poradie nukleotidov pre oba gény *nhaA* a *nhaB*, ktoré kódujú membránové proteíny s M_r 41.316 a 55.543 kDa⁶. Hydropatický profil aminokyselinového zloženia oboch proteínov ukazuje, že oba antiportery obsahujú rozsiahle helixové štruktúry tvoriace pravdepodobne 11–12 transmembránových častí navzájom spojených hydrofilnými úsekmi rozličnej dĺžky^{2,6}. Bolo taktiež zmapované umiestnenie oboch génov na chromozóme *E. coli*; *nhaA* sa nachádza na 0,35 min a *nhaB* na 25,5 min. Zaujímavé je, že sekvencie týchto dvoch antiporterov ukazujú iba veľmi malú podobnosť.

Proteíny oboch prenášačov boli nadprodukované a po solubilizácii a purifikácii funkčne rekonštituované do proteolipozómov. V tomto systéme bola potvrdená ich aktivita a popísané kinetické parametre oboch antiporterov.

Dôležitou črtou oboch prenášačov je závislosť ich aktivity od pH. Rýchlosť Na⁺/H⁺ výmeny NhaA sa zvýši skoro o tri poriadky, ak pH stúpne z 6,5 na 8,5. Tento antiporter ukazuje zároveň väčšiu afinitu k iónom Li⁺ ako ku Na⁺ (ref. ¹¹). Naproti tomu, maximálna rýchlosť Na⁺/H⁺ výmeny NhaB zostáva v rozmedzí pH medzi 7,2–8,5 prakticky rovnaká, ale K_m pre Na⁺ klesne desaťnásobne z 16,6 mM pri pH 7,2 na 1,55 pri pH 8,5 (ref. ¹¹).

Oba prenášače, NhaA aj NhaB, sú elektrogénne. Počas reakčného cyklu prenášajú viac H⁺ než Na⁺, pričom ste-

chiometria výmeny je $2\text{H}^+/\text{Na}^+$ pre NhaA a $3\text{H}^+/2\text{Na}^+$ pre NhaB^{11,12}.

Experimenty s inhibítormi potvrdili, že NhaA nie je inhibovateľný amiloridom (diuretikom známym svojou schopnosťou inhibovať H^+/Na^+ antiportery najmä v živočíšnych bunkách) ani jeho derivátmi. Z mnohých testovaných látok iba diethylpyrokarbonát (DEPC) inaktivoval purifikovaný NhaA¹. Naproti tomu, amilorid a jeho derivát harmalín inhibovali aktivitu NhaB¹².

2.2. „Snímač sodných iónov“ a „pH snímač“ Regulácia expresie a aktivity NhaA

Ako sme už spomenuli, Na^+/H^+ antiporter patrí k proteínom, ktoré sa v bunkách nachádzajú iba v nízkej hladine. Na druhej strane, expresia *nhaA* je ovplyvňovaná extracelulárnou koncentráciou Na^+ a Li^+ . Samotné pH síce neovplyvňovalo expresiu, ale značne zvyšovalo jej citlivosť voči prítomnosti sodných iónov¹³. Kým 7 mM Na^+ nemal na expresiu pri pH 7,5 žiaden vplyv, pri pH 8,5 táto koncentrácia zvyšovala expresiu sedemnásobne². Následne sa ukázalo, že v regulácii expresie *nhaA* je zahrnutý produkt génu *nhaR* – NhaR, ktorý má schopnosť špecificky saviazať na DNA v úseku promotóra *nhaA*⁶. Autori týchto pozorovaní predpokladajú, že NhaR ako pozitívny regulátor *nhaA*, je časťou systému, ktorý prenáša signál z pH a Na^+ stresu na úroveň expresie génu². Čiastočne objasniť mechanizmus tohto procesu pomohla analýza jednej z mutácií v géne *nhaR*, ktorá zvyšuje afinitu NhaR sprotredkovej expresie *nhaA* ku Na^+ . Ukázalo sa, že na C-konci NhaR proteinu bol Glu-124 nahradený alanínom. Preto je možné uvažovať o Glu-134 ako o časti „snímača sodných iónov“ regulačného proteinu NhaR².

Popísanie a objasnenie mechanizmu výrazného zvýšenia aktivity purifikovaného NhaA so vzrastajúcim pH bolo ďalším bádateľským prínosom izraelskej skupiny Paddanovej a Schuldinera. Podľa ich hypotézy by mal protein obsahovať miesto modifikovateľné zmenou pH, akýsi „snímač pH“¹³. Ako vhodný kandidát na túto úlohu sa javil histidín (pK_a okolo 6). NhaA má vo svojej molekule 8 histidínov, ktoré boli cieľenou mutagenézou vymenené za arginíny. Ukázalo sa, že iba výmena histidínu 226 významne pozmenila fenotyp. Expresia a ani maximálna aktivita Arg-226 nebola mutáciou ovplyvnená, ale výrazný efekt sa ukázal v citlivosti na pH. Jeho pH profil bol posunutý o pol jednotky pH smerom do kyslej oblasti¹³. Podobný posun pH profilu, ale k alkalickému oblasti, bol docielený výmenou His-226 aspartátom. Obe substitúcie

potvrdili, že pH profil aktivity NhaA ovplyvňuje náboj v pozícii 226 (ref. ¹⁴). Ďalšie aminokyseliny, cystein a serín, dokázali úspešne nahradiť His-226 a mutované proteíny (podobne ako prenášač z divého kmeňa) boli aktivované v pH rozmedzí 7–8. Z týchto výsledkov autori predpokladajú, že polarita alebo vodíkové väzby budú pre pH reguláciu NhaA v polohe 226 nevyhnutné¹⁴. Tieto pokusy napokon potvrdili predstavu, že ten istý proteín by mohol slúžiť ako bunkový „snímač“ a zároveň aj ako „dávkoč“ protónov¹³.

Ukázalo sa, že v polohe His-217 sa nachádza konzervatívny histidínový zvyšok aj u NhaA *V. parahaemolyticus*¹⁶, ktorý má podobné pH optimum ako NhaA u *E. coli*¹⁵.

2.3. Fyziologický rámec dvoch Na^+/H^+ antiporterov u *E. coli*

Na^+/H^+ antiport u *E. coli* je dnes slušne kineticky aj geneticky ocharakterizovaný. Je zrejme, že bunka vlastní dva špecifické Na^+/H^+ antiportery označované ako NhaA a NhaB, ktoré sú zodpovedné za transport sodných iónov z bunky, energizovaný vstupom protónov do cytoplazmy. V súčasnosti sa predpokladá, že skôr ako regulácia vnútrobunkového pH je úlohou antiporterov adaptácia na vysokú koncentráciu Na^+ . NhaA je pre uvedenie adaptáciu nevyhnutný najmä v alkalickom prostredí a zároveň umožňuje bunke brániť sa pred toxickými Li^+ iónmi¹⁴. NhaB pravdepodobne plní životné funkcie pre bunky rastúce na substrátoch kotransportovaných spolu s Na^+ (napr. glutamát alebo prolín) v médiách nízkym obsahom Na^+ a v kyslej oblasti pH, to znamená za podmienok, v ktorých sa neexprimuje NhaA¹¹. Zároveň je nevyhnutný v prípadoch, ak strata NhaA limituje rast buniek¹⁴. Z rastových pokusov s mutantami $\Delta nhaA$ a $\Delta nhaA\Delta nhaB$ vyplýva, že v regulácii vnútrobunkového pH, ako aj v transporte Na^+ von sú zahrnuté pravdepodobne iné mechanizmy než Na^+/H^+ antiport, pretože pri nízkych koncentráciách Na^+ rastú oba mutanty v rovnakom rozsahu pH ako divý kmeň^{6,17}. Napriek pokusom s $\Delta nhaA$, predpokladaná funkcia NhaB neberie do úvahy jeho K_m , ktoré je za neutrálnych podmienok príliš vysoké na to, aby efektívne umožnilo transport Na^+ von z bunky, ak je jeho koncentrácia v rastovom médiu nízka.

Všetky navrhované úlohy Na^+/H^+ prenášačov vychádzajú z fyziologických podmienok, za ktorých je na membránach primárny protónový gradient. Výsledky z laboratória profesora Skulačeva za posledných pár rokov dokazujú, že bunky *E. coli* sú schopné rásť v prostredí

znemožňujúcom tvorbu $\Delta\bar{\mu}_{\text{H}^+}$. Navyše, podľa najnovších zistení je cytochróm *d* indukovaný protonofórmami a zvyšujúcou sa koncentráciou Na^+ v médiu. Tieto pozorovania súhlasia s domnienkou, že cytochróm *d* je súčasťou Na^+ -závislej energetiky, ktorá nahrádza H^+ -závislú energetiku v podmienkach, v ktorých je táto nedostačujúca¹⁸. Existenciu primárnej pumpy sodných iónov, ktorú poháňa respirácia, predpokladá u spontánneho mutanta MHI vo svojej poslednej práci aj izraelská skupina¹⁷. Prítomnosť primárneho gradientu Na^+ na membránach *E. coli* by tak mohla podstatne ovplyvniť pohľad na fyziológiu Na^+/H^+ antiportera.

3. Na^+/H^+ antiporter u extrémofilov

3.1. Na^+/H^+ antiporter umožňuje alkalofilným baktériám prežívať pri pH 11

Alkalofilné baktérie sú schopné prežívať v prostredí s extrémne nízkou koncentráciou H^+ , v rozmedzí pH medzi 9 až 11 (ref. ¹⁹). Podobne ako aeróbne neutrofilné baktérie, aj alkalofily respiračne transportujú protóny z cytoplazmy²⁰ a udržiavajú si tak na membránach primárny protónový cyklus⁶. Rast pri pH nad 8,5 (ref. ²¹), symport niektorých substrátov²⁰ ako aj pohyb alkalofilov si vyžadujú prítomnosť Na^+ iónov^{6,20}. Aj v silne alkalickom prostredí si zachovávajú vnútrobunkové pH okolo 8,5 (ref. ⁶) a táto ich schopnosť je závislá na prítomnosti Na^+ (ref. ²²). Na základe mnohých experimentálnych údajov bola postulovaná a neskôr aj potvrdená centrálna úloha Na^+/H^+ antiportera pri pH homeostáze alkalofilných buniek^{23,22}. Naozaj, ukázalo sa, že mutanty v géne pre Na^+/H^+ antiporter mali ne-alkalofilný fenotyp²⁰ alebo sa stávali citlivými na pH (ref. ²¹). Keďže u alkalofilov sa dosiaľ nepodarilo identifikovať primárne pumpy Na^+ , zdá sa, že pozorovaný transport Na^+ von z buniek je spriahnutý so zachytávaním extracelulárnych protónov a ich transportom do buniek prostredníctvom najmenej dvoch elektrogénnych Na^+/H^+ antiporterov²⁰. Takýmto spôsobom si bunky udržiavajú sekundárny cyklus sodných iónov uzatváraný kontransportom substrátov s Na^+ do bunky¹⁹ a s flagelárnym motorom²⁰ využívajúcim ApNa.

Experimentálne údaje potvrdili, že Na^+/H^+ antiport je u alkalofilov elektrogénny so stechiometriou $\text{Na}^+/\text{H}^+ > 1$. Elektrogenicita je v tomto prípade nevyhnutná črta pre-

nášača, pretože mu umožňuje využívať membránový potenciál, a tak fungovať v podmienkach, pri ktorých sú zložky protónmotívnej sily ΔpH (vnútri kyslé) a $\Delta\psi$ (vnútri negatívny) opačne orientované. Zároveň je inhibovateľný látkami schopnými disipovať $\Delta\psi$, je úplne inhibovateľný Li^+ a tiež vysokou cytoplazmatickou koncentráciou H^+ , napr. $\text{pH}_{\text{in}} 7$ (ref. ¹⁹). V súlade s pozorovaním najmenej dvoch rozdielnych Na^+/H^+ prenášačov u alkalofilov je aj nájdenie odlišných sekvencií génov pre dva Na^+/H^+ antiportery *B. firmus* OF4, získané komplementáciou Δnha mutanta *E. coli*. Analýza sekvencie jedného z nich, označovaného ako NhaC, predpokladá štruktúru s desiatimi transmembránovými α -helixami⁶. Druhý z génov, ukazuje podobnosť v aminokyselinovom zložení s možnými väzbovými miestami transportných systémov pre rozličné ióny ako napríklad *cadC*, kadmium rezistentného plazmidu zo *Staphylococcus aureus*⁶. O dvoch rozdielnych systémoch pre Na^+/H^+ antiport svedčia aj biochemické porovnania alkali-citlivého mutanta a transformanta s navrátenou alkalofilitou u *Bacillus sp* kmeň C-125 (ref. ²¹).

3.2. Na^+/H^+ antiporter u extrémnych halofilov

Extrémne halofily, patriace medzi archaebaktérie, obývajú prostredie s vysokými koncentraciami solí²⁴, čo predurčuje ich toleranciu k cytoplazmatickým koncentraciám Na^+ až do 1 M (ref. ⁶). Bunky *Halobacterium halobium* vlastnia jedinečnú, svetlom poháňanú primárnu protónovú pumpu - bakteriorodopsín²⁴. Svetlom indukovaný výtok Na^+ iónov, citlivý na prítomnosť odpojovačov, podporil predstavu o prítomnosti Na^+/H^+ antiportera na membránach *H. halobium*. Nález symportérov kotransportujúcich niektoré aminokyseliny spolu s Na^+ , dal pevný rámec pre sekundárny sodný cyklus u *H. halobium*. Na^+/H^+ antiporter, ako sekundárna pumpa udržiava oproti okoliu nízku vnútrobunkovú koncentráciu Na^+ a zároveň vytvára ApNa (ref. ⁶), ktorý slúži ako hnacia sila pre aktívny transport potrebných substrátov²⁵. Na rozdiel od väčšiny iných, reverzibilných prenášačov, Na^+/H^+ antiporter u *H. halobium* pracuje jednosmerne v smere transportu Na^+ iónov von z bunky výmenou za extracelulárne protóny²⁶. Na svoju fyziologickú činnosť vyžaduje kombináciu ApH a $\Delta\psi$, ktoré ho aktivizujú²⁵. Spätnému toku sodných iónov do buniek bráni tzv. brániaci (gating) alebo prahový membránový potenciál, približne -100 mV, ktorý vyžaduje aktívny prenášač⁶ a zároveň umožňuje antiporteru odpovedať na ApH (ref. ²⁵). Na druhej strane, ApH zase moduluje aktivitu

Na⁺/H⁺ výmeny tak, že mení afinitu predpokladaného regulačného miesta voči H⁺. Zdá sa, že práve toto miesto je zodpovedné za vysokú citlivosť Na⁺/H⁺ antiportera na pH. Stechiometria Na⁺/H⁺ výmeny zatiaľ nie je jasná, ale posledné výsledky ukazujú na elektroneutralitu výmeny so stochiometriou 1 (ref. 6).

Halobakteriálny prenášač je zatiaľ jediným známym u prokaryotov, ktorý je inhibovateľný s DCCD²⁴. Zároveň je inhibovateľný halocinom H6, bakteriocínom produkovaným *H. mediterranei* a *H. gibbonsii*²⁶.

4. Baktérie S primárnym cyklom sodných iónov na membráne

V rozmanitosti bakteriálnych druhov z bioenergetického hľadiska odlišujeme významnú skupinu organizmov, ktoré využívajú na membránovo viazané procesy primárne vytvorený gradient H⁺. Nahradenie protónov v úlohe spriahajúcich iónov sodnými iónmi môže predstavovať aj jeden zo spôsobov adaptácie na nepriaznivé podmienky²⁰. Koncentračný a potenciálový rozdiel Na⁺ ($\Delta\bar{\mu}_{Na^+}$) iónov umožňuje týmto organizmom vykonávať chemickú, osmotickú a mechanickú prácu⁷. Ide predovšetkým o morské, halofilné, anaeróbne baktérie a archaeobaktérie, u ktorých sa dokázala prítomnosť primárneho cyklu Na⁺ (ref. 6). Vzhľadom na odlišné prírodné prostredia, ktoré obývajú, sa u nich vytvorili rozdielne spôsoby primárneho pumpovania Na⁺ iónov.

4. 1. Na⁺/H⁺ antiporter u morských a halofilných baktérií

Baktérie obývajúce prostredie s vyššími koncentraciami solí nielenže tolerujú sodné ióny vo väčšom nadbytku, ale Na⁺ ióny pre svoj rast vyžadujú. Potvrdilo sa to u morských²⁷ a halofilných baktérií²⁷. Ďalšie experimenty ukázali, že aktívny transport aminokyselín a sacharózy je úplne závislý od prítomnosti Na⁺ (ref. 27). Tieto organizmy sú vybavené neobvyklým typom respiračného reťazca, ktorý obsahuje primárnu H⁺ a aj Na⁺ pumpu. Na⁺/H⁺ antiporter, popísaný aj u morských baktérií *Vibrio alginolyticus*²⁸, *Vibrio parahaemolyticus*¹⁵ ako aj u halofilných baktérií *Vibrio costicola*³ vymieňa Na⁺ a H⁺ cez membrány, ktoré sú za alkalických podmienok energizované primárnym gradientom protónov ako aj sodných iónov. Z charakterizácie Na⁺/H⁺ antiportu u *V. parahaemolyticus* na obrátených membránových vezikulách sa zdá, že bunky obsahujú dva Na⁺/H⁺ antiportery podobne ako *E. coli*¹⁵. Aktivita jedného

z nich je silne závislá na pH, pričom sa v rozmedzí pH 7-9 výrazne zvyšuje V_{max}. K_m tohto antiportera nie je ovplyvnené s pH¹⁵. Zároveň je tento antiporter silne inhibovateľný amiloridom. Amilorid tiež inhiboval transport Na⁺ iónov von z buniek halofilnej baktérie *V. costicola*, ktoré využívali ako substrát laktát³⁰. Aktivita druhého popísaného systému na Na⁺/H⁺ výmenu u *V. parahaemolyticus* sa zdá byť nezávislá od pH¹⁵. Čiastočne charakterizovaný bol aj Na⁺/H⁺ antiporter u *V. alginolyticus*, ktorý je aktívny minimálne v rozmedzí pH do 7 do 9 a umožňuje oxýfiovanie vnútra buniek spojené s výtokom Na⁺ prostredníctvom elektrogénneho Na⁺/H⁺ antiportu³¹. Pohľady na možnú fyziologickú úlohu Na⁺/H⁺ antiportu morských baktérií sú kontraverzné. Skupina okolo profesora Unemota, ktorá pracuje s *V. alginolyticus*, zastáva názor, že funkcia Na⁺/H⁺ antiportera poháňaného protónmotívnu silou, sa stáva pre bunky dôležitou na acidifikáciu cytoplazmy za alkalických podmienok²⁸, kedy je aktivita K⁺/H⁺ obmedzená³¹. Títo bádatelia predpokladajú, že regulácia vnútrobunkového pH u *V. alginolyticus* v rozmedzí pH 6-9 je zabezpečená práve prostredníctvom K⁺/H⁺ antiportera^{31,42}. Naproti tomu, autori výsledkov získaných u *V. parahaemolyticus* predpokladajú, že aktivita Na⁺/H⁺ antiportera môže byť mimoriadne dôležitá pre zachovanie obehu Na⁺ za neutrálneho pH, kedy nefunguje respiračná sodná pumpa¹⁵. Na membránových vezikulách týchto buniek sa K⁺/H⁺ antiport nepodarilo detegovať¹⁵.

V poslednej dobe bolo zistené poradie nukleotidov génov kódujúcich Na⁺/H⁺ antiporter u oboch spomenutých morských baktérií^{28,16}. Gén nazvaný *nhaAv* kóduje proteín pravdepodobne zložený z 383 aminokyselín s M_r 40 400. Predpokladané aminokyselinové zloženie je na 58 % identické s NhaA, Na⁺/H⁺ antiporterom *E. coli*²⁸. Podobne ako u *V. alginolyticus*, aj gén pre Na⁺/H⁺ antiporter u *V. parahaemolyticus* sa našiel pomocou komplementácie (dvojnásobného mutanta *E. coli* $\Delta nhaA \Delta nhaB$). Proteín kódovaný týmto génom, označený tiež ako NhaA je zložený z 383 aminokyselín o M_r 40 433 Da a vytvára v membráne pravdepodobne 12 transmembránových helixov. Poradie aminokyselín vykazuje 59 % homológiu s NhaA u *E. coli*¹⁶ a až 97 % homológiu s NhaAv¹⁶.

4. 2. Na⁺/H⁺ antiporteru fermentatívnych anaeróbnych baktérií

Syntéza ATP u anaeróbnej baktérie *Propionigenium modestum*, ktorá získava energiu fermentáciou sukcinátu, je úplne závislá od elektrochemického gradientu Na⁺ ió-

nov⁵. Transport Na⁺ von z bunky zabezpečuje metylmalonyl-CoA dekarboxyláza, ktorá na prenos využíva voľnú energiu neoxidatívnej dekarboxylácie. Zároveň bol u tohto organizmu nájdený jedinečný typ F₁F₀ATP-syntázy/ATPázy, ktorý má tvorbu ATP využíva ako spriahajúci ión práve Na⁺ (ref. ⁵). Popri týchto dvoch enzýmových systémoch, z ktorých dekarboxyláza tvorí generátor a ATP-syntáza utlizujúci článok sodného cyklu, bola na membráne *P. modestum* potvrdená aj existencia Na⁺/H⁺ antiporteru⁶. Ten by využitím primárneho gradientu Na⁺ mohol vytvárať sekundárny protónový cyklus. A práve protóny sa zdajú byť spriahajúcimi iónmi pre sekundárny transport sukcinátu prenášaného do bunky zároveň s odstraňovaním katabolického propionátu prostredníctvom spoločného prenášачa^{5,6}. Navyše Na⁺/H⁺ antiporter by mohol hrať podstatnú úlohu pri pH homeostáze *P. modestum*, ktoré zvyčajne rastie v neutrálnom alebo kyslom prostredí. Zatiaľ však nie sú žiadne informácie o charaktere a vlastnostiach Na⁺/H⁺ antiporteru u *P. modestum* alebo podobných baktérií.

ATP sa u fermentatívnej anaeróbnej baktérie *Streptococcus faecalis* (novým názvom *Enterococcus hirae*) tvorí substrátovou fosforyláciou. V zmysle druhého zákona bunkovej energetiky⁷, využíva tento organizmus svoj primárny zdroj energie ATP na energizovanie membrány. U *S. faecalis* bola nájdená a popísaná H⁺-translokujúca ATPáza typu F₁F₀, ktorej úlohou je tvoriť na membráne $\Delta\tilde{\mu}_{H^+}$ a zároveň regulovať vnútrobunkové pH⁶. Jedným zo systémov, ktoré využívajú ApH vytvorené na membráne touto ATPázou, a výmenou za cytoplazmický Na⁺ energizujú membránu sekundárnym $\Delta\tilde{\mu}_{Na^+}$, je Na⁺/H⁺ antiporter. Umožňuje bunke udržiavať nízku vnútrobunkovú koncentráciu Na⁺ v kyslom a neutrálnom prostredí. V alkalickom prostredí, kde je už $\Delta\tilde{\mu}_{H^+}$ nedostačujúce, využíva *S. faecalis* indukovateľnú Na⁺-translokujúcu ATPázu, ktorá je typu V⁶. Tento enzým plní v alkalickom prostredí časť úlohy Na⁺/H⁺ antiporteru, udržiava nízky cytoplazmatický Na⁺ a vytvára $\Delta\tilde{\mu}_{Na^+}$ na membráne. Gén pre Na⁺/H⁺ antiporter *S. faecalis* bol klonovaný komplementáciou dvojitého mutanta v Na⁺/H⁺ antiporteru ako aj v ATP-závislom transporte Na⁺. Gén nazvaný *napA*, kóduje hydrofóbny proteín zložený z 383 aminokyselín, pravdepodobne tvoriaci 12 transmembránových helixov. Len veľmi malá homológia bola nájdená medzi NapA a NhaA alebo NhaB. Na druhej strane, NapA ukazuje významnú homológiu ku KefC, možnému K⁺/H⁺ antiporteru z *E. coli*. Pokusy, pri ktorých disrupcia *napA* viedla ku strate aktivity Na⁺/H⁺ antiporteru⁶ a komplementácia $\Delta nhaA\Delta nhaB$ mutanta *E. coli* potvrdili³², že NapA funguje ako Na⁺/H⁺ antiporter.

4. 3. Reverzibilné primárne pumpy sodných iónov sa u metanogénov prelinajú s reverzibilným Na⁺/H⁺ antiportom

Metanogénne archaebaktérie sú striktne anaeróbne organizmy, ktoré získavajú svoju metabolickú energiu premenou obmedzeného počtu substrátov (H₂ a CO₂, metanol, mravčan, acetát, prípadne metylamíny³³) na metán³⁴. Rast ako aj tvorba metánu je u týchto organizmov závislá na Na⁺. Niektoré kroky metanogenézy sú spriahnuté s tvorbou primárnych gradientov protónov a sodných iónov³⁴. Na⁺/H⁺ antiporter bol čiastočne charakterizovaný na celých bunkách mezofilov *Ms. barkeri*^{35,36} a *Mspfungatei*³⁷ ako aj termofilov *Mb. thermoautotrophicum* kmeň Marburg³⁸. Keďže u všetkých spomínaných druhov bol prenos inhibovaný amiloridom^{38,35,37}, harmalínom³⁸ alebo EIPou³⁶, predpokladá sa, že aj u metanogénov sa nachádza Na⁺/H⁺ antiporter³⁹.

Jednou zo zaujímavých vlastností energetiky metanogénov je reverzibilita primárnych Na⁺ pŕpmp. Vďaka rozdielnej stechiometrii translokovaných Na⁺ iónov počas metanogenézy z H₂ a CO₂ (metyltransferáza prenáša viac Na⁺ ako sa spotrebuje pri vzniku formyl metanofuránu), sa môže metanogenézou vytvorené $\Delta\tilde{\mu}_{Na^+}$ pomocou Na⁺/H⁺ antiporteru premieňať na $\Delta\tilde{\mu}_{H^+}$ ³⁶. Experimentálne bolo potvrdené, že v prítomnosti inhibítora Na⁺/H⁺ antiporteru sa metanogenéza stala necitlivá voči odpojovačom³⁶. Ak však tá istá baktéria rastie na metanole, dochádza pri oxidácii časti metanolu na CO₂ (opačný smer reakcií ako pri premene H₂ a CO₂ na CH₄) k situácii, že gradient Na⁺ vytvorený formyl-MF dehydrogenázou nepostačuje ako hnacia sila na metyltransferázovú reakciu. Chýbajúce sodné ióny by v tomto prípade mohli poskytnúť Na⁺/H⁺ antiporter poháňaný $\Delta\tilde{\mu}_{H^+}$ ^{35,36}. V spomenutých prácach sa ukázalo, že Na⁺/H⁺ antiporter katalyzuje tvorbu $\Delta\tilde{\mu}_{Na^+}$ poháňanú $\Delta\tilde{\mu}_{H^+}$, ako aj proces opačný, tvorbu $\Delta\tilde{\mu}_{H^+}$ poháňanú $\Delta\tilde{\mu}_{Na^+}$. Otázka, či je na Na⁺/H⁺ antiporter u metanogénov zodpovedný za pH homeostázu zatiaľ ostáva nerozriešená. Ukázalo sa, že Na⁺/H⁺ antiporter u *Ms. barkeri* hrá úlohu pri pH regulácii za alkalických podmienok, kedy recykluje protóny späť do cytoplazmy výmenou za Na⁺ (ref. ³⁹). Na druhej strane, bola postulovaná úloha Na⁺ pri tvorbe ApH pri pH 5 u *Mb. thermoautotrophicum*³⁸. Najnovšie experimenty na stredne halofilných metanogénoch, predovšetkým *Methanobolus taylorii*, však ako článok pH homeostázy favorizujú K⁺/H⁺ antiport⁴⁰.

Existencia primárnych protónových a sodných pŕpmp a tiež systémov na pH homeostázu nezávislých od Na⁺ u me-

tanogénov priam ponúkajú úvahu o centrálnom spojovacom a prepínacom článku medzi energetickými procesmi závislými na protónoch a systémami závislými na sodných iónoch, ktorým môže byť práve Na^+/H^+ antiporter.

5. Čo napovedajú sekvencie génov pre Na^+/H^+ antiportery

Z poradia aminokyselín pre mnohé bakteriálne prenášače sa dá predpokladať prítomnosť 10 až 12 transmembránových α -helixov (akási minimálna aktívna jednotka prenášačov), často usporiadaných tak, že domény s N-koncom sú oddelené od C-koncovej domény cytoplazmatickou slučkou⁴¹. Z ôsmich doposiaľ sekvenovaných prokaryotických Na^+/H^+ antiporterov, ktoré zdieľajú iba malú sekvencnú homológiu, sa o piatich predpokladá, že vytvárajú 12 helixov. Z analýzy topologického modelu u NhaA *V. parahaemolyticus* a NhaAv *V. alginolyticus* sa ukázalo, že šesť zo siedmich cytoplazmatických slučiek u NhaA a všetkých sedem u NhaAv je nabitých kladne alebo neutrálne a päť zo šiestich periplazmatických slučiek u oboch prenášačov nesie celkový záporný alebo neutrálny náboj^{16,42}, čo odpovedá tzv. van Heineho pravidlu „kladne nabitého vnútra“ (positive-inside rule), ktoré popisuje asymetrické rozloženie nabitých úsekov v membráne¹⁶.

Keďže všetky Na^+/H^+ antiportery prenášajú kladne nabité ióny cez hydrofóbnu hrádzu membrány, je pravdepodobné, že záporne nabité úseky aminokyselín, ktoré sú umiestnené v transmembránových častiach proteínov, hrajú dôležitú úlohu pre väzbu alebo prenos katiónov ako Na^+ alebo H^+ . Štyri takéto záporne nabité aminokyselinové zvyšky aspartátu sa našli v transmembránových doménach NhaAv⁴². Pomocou cielenej mutagenézy sa podarilo dokázať, že Asp-125, Asp-155 a Asp-156 ovplyvňujú aktivitu Na^+/H^+ antiportu NhaAv. Ani jeden z mutantov v týchto pozíciách nebol schopný rásť v alkalickom prostredí, transportovať Na^+ von z bunky, a tak ako nemutovaný NhaAv komplementovať $\Delta nhaA$ mutáciu *E. coli*⁴². Tieto úseky sú konzervované v NhaA u *E. coli*, *Salmonella enteritidis* a *V. parahaemolyticus* a môžeme ich považovať za kandidátov na väzobné miesto(a) pre katióny⁴². Napriek malej homológii medzi bakteriálnymi Na^+/H^+ antiporterami, podobné rozloženie záporných nábojov bolo pozorované v transmembránových helixoch niektorých ďalších prenášačov. NapA, Na^+/H^+ antiporter u *E. hirae*, má v predpokladanom helixe VI Asp-153 a Asp-154, kým v ďalšom helixe VII sa nachádza Glu-184. Podobne možno nájsť

u NhaB Glu-85 v helixe III a v tom istom helixe z NhaC, antiportera u *B. firmus* RAB, sa nachádza Asp-86 (ref. 42). Zdá sa, že opísané konzervatívne úseky môžu súvisieť s aktivitou daných antiporterov⁴².

U eukaryotických prenášačov sa už dávnejšie určilo aminokyselinové poradie v predpokladaných doménach, ktoré viažu amilorid. U NhaA *V. parahaemolyticus* bola nájdená veľmi podobná sekvencia k amilorid viažúcej doméne ľudského Na^+/H^+ antiportera NHA. Keďže sa zdá, že vosvojomúčinku amiloridkompetuje Na^+ , tento úsek na predpokladanom helixe II môže byť zahrnutý vo väzbe Na^+ (ref. 16). Podobné motívy sa našli u Na^+/H^+ antiportera NapA z *E. hirae* a tiež u NhaA a NhaB z *E. coli*.

6. Dogma skutočná „mechanika“ bakteriálnej energetiky

Jednou z dosiaľ nevelmi diskutovanou vlastnosťou Na^+/H^+ antiportera je reverzibilita výmeny protónov a sodných iónov, ktorá umožňuje prenášať katióny oboma smermi v závislosti od $\Delta\tilde{\mu}_{\text{H}^+}$ alebo $\Delta\tilde{\mu}_{\text{Na}^+}$. Centrálna dogma o funkcii Na^+/H^+ antiportera ako zariadenia na pH homeostázu a detoxikáciu cytoplazmy od Na^+ už v súčasnosti nepostačuje na pochopenie úlohy Na^+/H^+ antiportera vo fyziológii a energetike prokaryotov. Objavy primárnych sodných púmp u mnohých bakteriálnych druhov ako aj iných systémov na pH homeostázu nezávislých od sodných iónov (napr. K^+/H^+ antiport) vytvárajú z Na^+/H^+ antiportera bioenergetický fenomén. Na^+/H^+ antiporter nachádza svoje miesto vo všetkých membránach, kde existujú súčasne obeh protónov a aj sodných iónov, teda pravdepodobne v drvivej väčšine bakteriálnych druhov. U neutrofilov, extrémnych alkalofilov a morských baktérií dochádza k duplicite systémov pre Na^+/H^+ antiport. Dva rozdielne prenášače pravdepodobne umožňujú bunkám nielen adaptáciu na prostredie, ktorého koncentrácia Na^+ a H^+ sa pre mnohé druhy môže pohybovať v rozmedzí viac než dva poriadky, ale zároveň sú jazýčkami váh, ktoré umožňujú využiť čo najlepšie energetickú kapacitu transmembránových gradientov protónov a sodných iónov. A práve v prepojení, prípadne prepínaní medzi Na^+ -závislou a H^+ -závislou energetikou bude treba nájsť a osvetliť veľmi dôležité postavenie Na^+/H^+ antiportera v bioenergetických procesoch bakteriálnej bunky.

Autori článku ďakujú za finančnú podporu GAV SR vedeckým grantom č. 2/1052/95.

LITERATÚRA

1. Padan E., Schuldiner S.: J. Bioenerg. Biomembr. 25, 647 (1993).
2. Padan E., Schuldiner S.: J. Exp. Biol. 196, 443 (1994).
3. Skulachev V. P.: Trends Biochem. Sci. 9, 483 (1984).
4. Lolkema J. S., Speelmans G., Konings W. N.: Biochim. Biophys. Acta 1187, 211 (1994).
5. Dimroth P.: A. van Leeuwenhoek 65, 381 (1994).
6. Padan E., Schuldiner S.: Biochim. Biophys. Acta 1185, 129 (1994).
7. Skulachev V. P.: Eur. J. Biochem. 208, 203 (1992).
8. Mitchell P.: *Chemiosmotic Coupling and Energy Transduction*. Glynn Research, Bodmin 1968.
9. Speelmans G., Poolman B., Abee T., Konings W. N.: Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A. 90, 7975 (1993).
10. Ohyama T., Imaizumi R., Igarashi K., Kobayashi H.: J. Bacteriol. 774, 7743 (1992).
11. Pinner E., Padan E., Schuldiner S.: J. Biol. Chem. 269, 26 274 (1994).
12. Pinner E., Padan E., Schuldiner S.: FEBS Lett. 365, 18 (1995).
13. Padan E., Schuldiner S.: Biochem. Biophys. Acta 1187, 206 (1994).
14. Rimon A., Gerchaman Y., Olami Y., Schuldiner S., Padan E.: J. Biol. Chem. 270, 26 813 (1995).
15. Kuroda T., Shimamoto T., Inaba K., Kayahara T., Tsuda M., Tsuchia T.: J. Biochem. (Tokyo) 115, 1162 (1995).
16. Kuroda T., Shimamoto T., Inaba K., Kayahara T., Tsuda M., Tsuchia T.: J. Biochem. (Tokyo) 116, 1030 (1995).
17. Harel-Bronstein M., Dibrov P., Olami Y., Pinner E., Schuldiner S., Padan E.: J. Biol. Chem. 270, 3816 (1995).
18. Bogachev A. V., Murtazina R. A., Shestopavlov A. I., Skulachev V. P.: Eur. J. Biochem. 232, 304 (1995).
19. Krulwich T. A., Guffanti A. A.: J. Bioenerg. Biomemb. 24, 587 (1992).
20. Krulwich T. A.: Mol. Microbiol. 75, 403 (1995).
21. Kitada M., Hashimoto M., Kudo T., Horikoshi K.: J. Bacteriol. 776, 6464 (1994).
22. Krulwich T. A.: Biochim. Biophys. Acta 726, 245 (1983).
23. Sturr M. G., Guffanti A. A., Krulwich T. A. J. Bacteriol. 176, 3111 (1994).
24. Murakami N., Konishi T.: J. Biochem. (Tokyo) 98, 897 (1985).
25. Murakami N., Konishi T.: Arch. Biochem. Biophys. 271, 515 (1989).
26. Meseguer I., Torreblanca M., Konishi T.: J. Biol. Chem. 270, 6450 (1995).
27. Unemoto T., Hayashi M.: J. Bioenerg. Biomembr. 25, 385 (1993).
28. Nakamura T., Kumano Y., Itaya E., Tsukamoto K., Tsuchia T., Unemoto T.: Biochem. Biophys. Acta 1190, 465 (1994).
29. Skulachev V. P.: A. van Leeuwenhoek 65, 271 (1994).
30. Udagava T., Unemoto T., Tokuda H.: J. Biol. Chem. 261, 2616 (1986).
31. Nakamura T., Kawasaki S., Unemoto T.: J. Gen. Microbiol. 138, 1271 (1992).
32. Strausak D., Waser M., Solioz M.: J. Biol. Chem. 268, 26 334 (1993).
33. Blaut M., Müller V., Gottschalk G.: J. Bioenerg. Biomemb. 24, 529 (1992).
34. Deppenmeier U., Müller V., Gottschalk G.: Arch. Microbiol. 165, 149 (1996).
35. Müller V., Blaut M., Gottschalk G.: Eur. J. Biochem. 162, 461 (1987).
36. Kaesler B., Schönheit P.: Eur. J. Biochem. 186, 309 (1989).
37. Rusňák P., Šmigáň P., Greksák M.: Folia Microbiol. 37, 12 (1992).
38. Schönheit P., Beimborn D. P.: Arch. Microbiol. 142, 354 (1985).
39. Müller V., Blaut M., Gottschalk G.: *Methanogenesis* (Ferry J. G. ed. str. 361. Chapman & Hall, New York, 1993).
40. Shuisong N., Boone J. E., Boone D. R.: J. Bacteriol. 176, 7274 (1994).
41. Maloney P. C.: Curr Opin Cell Biol. 6, 571 (1994).
42. Nakamura T., Kumano Y., Unemoto T.: Biochim. Biophys. Acta 1230, 170 (1995).
43. Harold F. M., Papineau D.: J. Membr. Biol. 8, 45 (1972).
44. West I., Mitchell P.: Biochem. J. 144, 87 (1974).

A. Majerník and P. Šmigáň (*Institute of Animal Biochemistry and Genetics, Slovak Academy of Sciences, Ivanka proDuna Slovak Republic*): **Na⁺/H⁺ Antiport in Bacteria and Archaeobacteria**

Cycling of protons and Na⁺ across bacterial membranes is connected with such vital bacterial functions as are ATP synthesis, pH and Na⁺ homeostasis, motility, and solute transport. The Na⁺/H⁺ antiporter is the universal device that couples these H⁺ and Na⁺ movements across bacterial membranes. The review is concerned with the new aspects of molecular biology and physiology, regulation of activity as well as expression of Na⁺/H⁺ antiporters in *E. coli*, alkalophilis, halophilis, anaerobic bacteria, and archaebacteria. The possible role of Na⁺/H⁺ antiporter in bioenergetic processes in these microorganisms is also discussed.